

FARKAS CSABA

A BASILEUS UNOKAHÚGA

„Feleségét, a rendkívül bölcs asszonyt Ilonának hívták, akiről azt tartják, hogy a bizánci császár nővére ágán unokahúga volt.”¹ Az itt olvasható megjegyzés nem keltene különösebb feltűnést a középkori magyar krónikairódmunkát ismerő történész számára, ha az nem az éppen trónra lépő II. (Vak) Béla bemutatásakor annak neijét, Ilona királynét jellemezné úgy, mint a bizánci császári dinasztia, a Komnénosok rokonát. A dolog külön érdekessége, hogy ezt az információt egyetlen más krónika szerzője sem tartotta lejegyzésre érdemesnek Petrus Ransanust leszámítva. Az 1488-ban I. Mátyás udvarába érkező lucerai püspök ezzel a mondatával ugyanis akarva-akaratlanul is azt állította, hogy az Árpádok maguk is a császári dinasztia leszármazottai, rokonai. Munkámat nagyban megkönnyítette, ugyanakkor meg is nehezítette, hogy a vonatkozó szakirodalom figyelmét gyakorlatilag elkerülte ez a részlet. Ransanus *Epithome rerum Hungararum* című krónikájának vonatkozó genealógiai megállapítását így lehetőségünk van összevetni a Komnénosok jelenleg ismert XII. századi családtagjaival, és kideríteni, vajon valóban császári vér csörgedezett-e a szerb származású királynénk ereiben.

A Magyar Királyság XII. századi történetét a hazai történetírás hagyományosan a bizánci befolyás időszakaként tartja számon. Az ország déli szomszédja, a század folyamán újra erőre kapó Bizánci Birodalom nagyban befolyásolta az Árpádok politikáját ebben az időszakban. Bár dinasztikus kapcsolat a két állam között már Szent István korától kezdve fennállott,² a XII. századra a helyzet alapvetően megváltozott. A belső konfliktusoktól, trónviszályoktól és lázadásoktól, valamint külső ellenség által, a szeldzsuk-törökök, a normannok és a kereszte-

---

1 „Eius uxor matrona singularis, Helena dicta est, quam perhibent neptem ex sorore fuisse Constantinopolitano imperatori.” — Petrus Ransanus: *Epithoma rerum Hungararum*. Szerk.: Kulcsár Péter. Bp., 1977. (a továbbiakban: Ransanus) 119. p. A forrásrészletet Blazovich László fordításában közöljük: Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. Közreadja: Blazovich László — Sz. Galántai Erzsébet. Bp., 1985. (a továbbiakban: Ransanus, 1985.) 134–135. p.

2 Többek között Moravcsik Gyula és Györfly György szerint Szent Imre herceg felesége egy ismeretlen nevű bizánci hercegnő volt. L. *Moravcsik Gyula*: Görögnyelvű monostorok Szent István korában. In: Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: Serédi Jusztián. Bp., 1938. I. 389–422. p. (a továbbiakban: *Moravcsik*, 1938.)

sek támadásaitól megtépzott imperium nimbuszát nem kis részben I. Alexios Komnénos (ur. 1081–1118) és fia, II. Ioánnés (ur. 1118–1143), majd unokája, I. Mánuel (ur. 1143–1180) állította helyre. A magyar szomszédokkal megszaporoó fegyveres konfliktusok, valamint a trónkövetelők sorozatos befogadása³ jelentősen hozzájárultak a feszültséghez. Az Árpádok Magyarországá és a Komnénosok birodalma közötti kapcsolatok története, ezek vizsgálata XII. századi történelmünk egyik legfontosabb részét képezi. A két uralkodóház közötti dinasztikus kapcsolatok, ha nem is közvetlenül az uralkodók házasságai révén, a század folyamán igen szorosak voltak. A sort 1105/1106-ban Piroska-Eiréné⁴ és a későbbi II. Ioánnés császár házassága nyitotta,⁵ és egészen III. Béla uralkodásáig nyomon követhető, hiszen a Konstantinápolyban nevelkedett király még 1185-ben is egy bizánci hercegnőt, Teodóra Komnénát kívánta feleségül venni.⁶ Éles cezúrát a két szomszéd kapcsolatában előbb az 1180. esztendő (I. Mánuel halála), majd Konstantinápoly 1204. évi keresztes elfoglalása jelentett.

Ha Ransanus információját hiteles forrásként fogadjuk el, az Árpád-ház és a Komnénosok közötti újabb rokoni viszonyt fedezhetünk fel. Ez a kapcsolat ebben az esetben Árpád-házi Piroska-Eiréné bizánci császárné mellett azt is jelentené, hogy Ilona leszármazottai (II. Gézától kezdve valamennyi Árpád-házi uralkodó) anyai ágon Komnénosok voltak, vagy legalábbis egy közös őstől származtak. Érdekes módon az Ilona révén jelentkező rokonságot a legutóbbi kutatások tényként kezelték,⁷ magyarázatot azonban arra nem adtak. Az alábbiakban kísérletet

---

3 Bizánc a XII. század folyamán több trónkövetelőt is befogadott (Álmos, Borisz, IV. István, II. László és Géza hercegek). Borisz, IV. István ellenkirály, valamint III. Béla és III. István öccse, Géza herceg valamennyien görög feleséget vettek el, rokonságba kerülve ezáltal a Komnénosokkal. A későbbi III. Béla (Alexios) Konstantinápolyba kerülése viszont egyedi, hiszen nem trónkövetelőként került Mánuel udvarába.

4 A konstantinápolyi udvarban Piroska mint minden külföldről érkezett feleség, görög nevet kapott. A bizánci hagyományból következően a magyar hercegnő is anyósa, Eiréné Dukaina után nyerte új nevét, később pedig utána kapta az Eiréné nevet Sulzbachi Berta, I. Mánuel felesége. L. Cheynet, *Jean-Cloude: Aristocratic Anthroponimy in Byzantium*. In: Jean-Claude Cheynet: *The Byzantine Aristocracy and its Military Function*. Aldershot, 2006. 1–30. p. (a továbbiakban: Cheynet, 2006.), 23. p.

5 *Makk Ferenc: A tizenkettedik század története*. Bp., 2000. (a továbbiakban: *Makk*, 2000.) 32–33. p.

6 *Makk Ferenc: III. Béla és Bizánc*. In: *Századok*, 59. (1982) 33–59. p., 51. p.

7 *Farkas Zoltán: Béla-Alexios jegyessége*. In: *Genesisia. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Szerk.: Horváth László — Laczkó Krisztina — Mayer Gyula — Takács László. Bp., 2004. 271–279. p. (a továbbiakban: *Farkas*, 2004.) 278. p. A szerző IV. István ellenkirály és Má-

teszek annak vizsgálatára, hogy hitelt érdemlő-e Ransanus ezen megállapítása, illetve miként viszonyul a főpap elbeszélésének hitelességéhez a magyar történettudomány, továbbá a rendelkezésre álló genealógiai szakmunkák és bizánci források segítségével feltárjam, vajon elhelyezhető-e Ilona a Komnénosok leszármazottainak listáján. Vizsgálunk kell az *Europäische Stammtafeln* című genealógiai munka azon megállapítását is, miszerint Uros szerb nagyzsupán felesége egy bizonyos Anna Diogenissa nevű bizánci arisztokrata nő volt,⁸ végül a Komnénosok dinasztikus politikáját is figyelembe véve választ keresek arra a kérdésre is, vajon elképzelhető-e a XII. század folyamán, hogy egy szerb zsupán beházasodjon a császári dinasztiába? Ilonát illetően megkísérlem rekonstruálni a királyné életének egyes eseményeit: születésének közelítőleg pontos idejét, amiből kiindulva szülei házasságának időpontjához is közelebb kerülhetünk, sőt a Komnénos-rokonság kérdéséhez kapcsolódóan vak Béla és Ilona házasságának körülményeire is kitérek.

Ransanus idézett közlése, ha komoly vitákat nem is, de különféle történeti konstrukciókat hívott életre. Ilona anyai ágú leszármazásával legutóbb 1979-ben Raimund Kerbl osztrák történész foglalkozott doktori értekezésében.⁹ Kerbl a kérdést csupán érintette Borisz herceg bizánci házassága és II. Béla konstantinápolyi kapcsolatainak bemutatásakor, de alaposabban nem vizsgálta, miként a disszertációját tárgyaló Vajay Szabolcs sem.¹⁰ Fontos megemlíteni azt is, hogy a történeti szakirodalom mindenütt csak az apa (I. Urost) személyét emeli ki, az

---

ria Komnéna házasságával kapcsolatban beszámol arról, hogy Ilona királyné révén hetedfokú vérokonok voltak. Mivel frigyükre 1166 előtt került sor, ezért ekkor a kánoni előírások nem tiltották egybekelésüket. Ilona Komnénosokkal való rokoni kapcsolatára Farkas külön nem ad magyarázatot.

- 8 *Europäische Stammtafeln. Herzogs- und Grafenhäuser des Heiligen Römischen Reiches. Andere Europäische Fürstenhäuser. III/1.* 1984. (a továbbiakban: ES, 1984.) 181. táblázat. Történeti munkákban visszatérő megjegyzés, hogy Ilona anyja egy bizonyos Anna, avagy Anna Diogenissa (?). A legtöbb szerző azonban kerüli az anya kilétének meghatározását, és csupán Uros személyét emeli ki. A továbbiakban Ilona édesanyját, akár Anna Diogenissa volt ő, akár nem, a könnyebb érthetőség végett az Anna névvel fogjuk illetni.
- 9 *Kerbl, Raimund: Byzantinischen Prinzessinen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss des Arpadenköningreich. Dissertation der Universität Wien 143.* Wien, 1979. (a továbbiakban: *Kerbl*, 1979.) 69–72. p.
- 10 *Vajay Szabolcs: Byzantinische Prinzessinen in Ungarn.* In: *Ungarn-Jahrbuch 1979.* 15–28. p. (a továbbiakban: *Vajay*, 1979.) Bár Vajay röviden tér ki a témára, az a megállapítása, mely a Komnénos-dinasztián belüli névadási szokásokra vonatkozik, teljesen megállja a helyét, különös tekintettel Ilona anyjának behatárolásakor.

anyáról nem esik szó. Tovább nehezíti a kérdés vizsgálatát, hogy Wertner Mórnak *A középkori délszláv uralkodók genealógiai története* című munkájában forrásként említett *Hilandari Évkönyv* az anyát, Uros nejét, ugyan Anna névvel illeti, de francia származásának állítja, több problémát is okozva ezzel.¹¹ A Wertner által említett *Hilandari Évkönyvet* csak a XVI. században jegyezték le, eredeti kézirat-ról ráadásul nem is beszélhetünk, hiszen magát a szöveget a XVIII. század végén Jovan Rajič jegyezte le.¹² A másik probléma, hogy a XI–XII. század szerb uralkodóinak családtörténete források hiányában nem lehet teljes.¹³ Vizsgálódásunk előtt azonban tisztáznunk kell, mit is tudunk biztosan II. Béla feleségéről, Ilona királynéről.

Ilona, a magyar királyné

Ilona a magyar történeti tudatban a legismertebb, sőt legbefolyásosabb XII. századi királynéink egyikeként él. Befolyását annak köszönhetette, hogy vak férje mellett az országos ügyek jelentős részét feltehetően ő intézte. A krónikában is leírt erős személyisége nagyban hozzájárult férje hatalmának megszilárdításához. Az aradi gyűlésen¹⁴ való fellépése azt mutatja, hogy már korán kezébe vette a politikai ügyek intézését, igaz, ott elmondott beszédét a történetírás utólagos be-

---

11 Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892. (a továbbiakban: Wertner, 1892.) 297. p. Egy évvel korábbi munkájával ellentétben Ilona királyné anyját a *Hilandari Évkönyv* közlése nyomán Anna néven említi Wertner, azonban annak családnévére (Diogenissa?) és származására nem tér ki egyik genealógiai munkájában sem.

12 Boris Stojkovski (*Újvidéki Egyetem*) 2014. november 20-i levelében osztotta meg velem a fenti információkat. Az *évkönyvet* 1926-ban, Belgrádban Ljubomir Stojanovič publikálta a *Spomenik Srpske kraljevske akademije* című folyóirat 66. kötetében. A forrás egyedül szerb nyelven olvasható, más kiadásról nincs tudomásom. Stojkovski felvilágosítása nyomán az *évkönyv* hitelessége kérdéses. Köszönöm Gál Juditnak a kapcsolat felvételéhez nyújtott segítségét.

13 Elég csupán Uros származását említenünk: Wertner még Vukan unokaöccsének tartotta, a későbbi történetírás azonban már Vukan fiaként tartotta számon. Zivkovič újabb felvetése szerint mind Vukan, mind Uros egy bizonyos Márkó zsupán fia volt. L. Zivkovič, *Tibor: Jedna hipoteza o poreklu velikog župana Uroša I.* In: *Istorijski časopis*, 52. (2005) 9–22. p. (a továbbiakban: Zivkovič, 2005.)

14 Az aradi gyűlés („generatio congregalis”) helyével kapcsolatban való vitát l.: Századok, 46. (1912) 773–783. p.

toldásnak minősíti.¹⁵ A krónikáshagyomány szerint ő volt az, akinek a felbujtására az Álmos-párti főurak leszámoltak Kálmán király egykori híveivel, 68 főúr lemészárlásával biztosítva az ún. Álmos-ági konszolidáció megvalósulását. A drámai jelenetet krónikásaink azzal is fokozták, hogy mindez a királyi pár gyermekeinek jelenlétében történt.¹⁶

Hadi események leírása során természetesen nem találkozunk a királynéval, és ha az 1130-as évek első felében többször is várandós Ilona maga nem is, de Magyarországra került testvére, Belus minden bizonnyal elkísérte Bélát hadjárataira. A királyi párnak összesen hat gyermeke született, akik közül az utolsó kettő leány volt (Zsófia és Gertrúd).¹⁷ A hazai krónikáshagyomány szerint a későbbi II. Géza még II. István életében, 1130-ban született, László 1131-ben, István 1133 körül, Álmos és a két lány születési ideje pedig ismeretlen.¹⁸ Az azonban bizonyos, hogy az aradi gyűlésen a királyné mellett még nem lehetett jelen a négy fia, mint arról középkori kútfőink beszámolnak.¹⁹

A királyné Béla hatalmának konszolidációját követően szinte eltűnik forrásainkból. Ennek oka nagy valószínűség szerint az, hogy testvére, Belus ekkor már a király legfontosabb támaszává vált, és a katonai ügyekben hathatós segítsége lett az uralkodónak. Ilona befolyása azonban aligha szűnt meg. Aktív politikai szerepére két oklevél is utal: midőn András veszprémi prépost megajándékozta a pannonhalmi apátságot, a donáció a király és a királyné jóváhagyásával történt,²⁰ 1138-ban pedig, a dömösi prépostság adománylevelében II. Béla mellett Ilona

15 *Angyal Dávid*: Az aradi „véres” országgyűlés és Dobozi halála helyének megállapítására vonatkozó szakvélemények. In: Századok, 46. (1912) 773–774. p. (a továbbiakban: *Angyal*, 1912.) 774. p., ill. *Domanovszky Sándor*: Az aradi „véres” országgyűlés és Dobozi halála helyének megállapítására vonatkozó szakvélemények. In: Századok, 46. (1912) 774–777. p.

16 *Scriptores rerum Hungaricarum*. I–II. Szerk.: Szentpétery Imre. Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) I. 447. p.

17 *Wertner*, 1892. 297. p., Gertrúd születését 1140 körülre tehetjük, l. *Kristó Gyula — Makk Ferenc*: Az Árpád-házi uralkodók. Bp., 1988. (a továbbiakban: *Kristó — Makk*, 1988.) 181. p.

18 Álmos születési idejét legutóbb az 1134-es évre helyezte Engel Pál, l. *Engel Pál*: Temetkezések a középkori fehérvári bazilikában. In: Századok, 121. (1987) 613–637. p. (a továbbiakban: *Engel*, 1987.) 621. p. A herceg még apja életében elhunyt, vö. *Wertner*, 1892. 306–309. p.

19 „Ecce enim Deus regi nostro pro duobus oculis dedit quatuor (filios)” — SRH I. 447. p.

20 „a piissimo Rege Bela (et) eius uxore regina Elena disponendarum rerum suarum facultate(m) petiit” — *Györffy György*: Árpád-kori oklevelek 1001–1196. Chartae antiquissimae Hungariae. Bp., 1997. (a továbbiakban: ChAH) 53. p.

neve is szerepel, demonstrálva, hogy az uralkodói pár közös döntését:²¹ a királyné társuralkodóként tűnik fel a király mellett.²²

Források hiányában a királyné II. Béla 1141. évi halála utáni szerepét nem tudjuk felmérni. Feltehetően komoly befolyása maradt az ügyekre, bár fia, II. Géza mellett 1146-tól Belus bán és nádor tűnik fel,²³ aki a Fischamenti csata idején már biztosan viselte a nádori címet.²⁴ Mivel XII. századi nádorainkról elmondható, hogy javarészt a királyi udvarban tartózkodtak, így Belus is bizonyára az uralkodó szűkebb környezetének állandó tagja volt.²⁵ Bizalmi szerepét jól mutatja, hogy 1144-ben a király nevében vezetett hadjáratot orosz földre.²⁶ Ilona haláláról forrásaink nem tesznek említést. Lányának, az admonti kolostorba került Zsófiának egy levele szerint a királyné — férje 1141-es halálát túlélve — 1146-ban még életben volt.²⁷ II. Béla alkoholizmusa és erélyes feleségének halála között tehát semmilyen összefüggés sincsen.²⁸ Mivel pedig II. Géza király egy 1157-es oklevelében apja mellett már anyjáról is mint elhunyt személyről emlékezik meg,²⁹ így az özvegyen maradt királyné halála 1146 szeptembere és 1157 márciusa közé tehető.³⁰

---

21 „Idem Bela rex piissimus cum Elena regina nichilominus piissima ... ordinavit ecclesiam Dymissiensem” — Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I. (805–1235) Ed. Richard Marsina. Pozsony, 1971. (a továbbiakban: CDES) 74. p.

22 Makk, 2000. 65. p.

23 Zsoldos Attila: Az özvegy és a szolgabírák. In: Századok, 137 (2003) 783–808. p. (a továbbiakban: Zsoldos, 2003.) 786. p.

24 Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. (a továbbiakban: Zsoldos, 2011.) 16. p.

25 Szócs Tibor: A nádori intézmény korai története 1000–1342. Bp., 2014. (a továbbiakban: Szócs, 2014.) 44. p.

26 Font Márta: Magyar-orosz politikai kapcsolatok a 12. században (1118–1199). In: Aetas, 1995. 53–75. p. (a továbbiakban: Font, 1995.) 57–58. p.

27 Jaksch, Karl von: Zur Lebensgeschichte Sophias, der Tochter König Béla's II. von Ungarn. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 2. 1888. 372–373. p. (a továbbiakban: Jaksch, 1888.)

28 Kádár Tamás: Az Árpád-házi uralkodók és az országglásuk idején hercegi címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között. In: Fons, 19. (2012) 57–108. p. (a továbbiakban: Kádár, 2012.) 80. p. a krónikáshagyomány alapján jelöli meg II. Béla halálának okát.

29 „pro animae meę remedio, et pro salute animarum matris, et patris mei” — CDES I. 81. p.

30 Kádár, 2012. 81. p.

Nem csak Ilona királyné életéről, de származásáról és rokonságáról is meglehetősen keveset tudunk. Krónikáink tudósítása szerint apja I. Uros szerb nagy-zsupán volt,³¹ anyai felmenőire vonatkozóan azonban Ransanus megjegyzése, amely a bizánci császár unokahúgának, Komnénos-rokonnak nevezi őt, teljesen unikális.

Ransanus elbeszélésének forrásértéke

A lucerai püspök magyar történeti összefoglalása adatait tekintve Thuróczy János krónikájára támaszkodik, az események leírásakor azt kivonatosítja.³² A XII. század történéseinek elbeszélésekor azonban Ilona királyné anyai származását illetően — fő forrásához képest — többletinformációval rendelkezik. Ransanus ezen adatának hitelességét ezidáig még nem vizsgálták, az Ilonára vonatkozó konkrét életrajzi adatok hiányában azonban ez leginkább csak analógiákra támaszkodva tehető. A szerző történeti hitelességének felmérésében az *Epithomában* található Szent Istvánra vonatkozó megjegyzések és a körülöttük kialakult vita lehet segítségünkre.

Az elmúlt évtizedekben ismét felszínre került a már Mátyás Flóriánál és Tóth Zoltánál is megjelenő elmélet, miszerint Ransanus az Istvánról szóló leírásában nem használta fel az ún. Hartvik-legendát, hanem egy elveszett forrásra támaszkodott. Ezt a feltevést azóta már cáfolta Csóka J. Lajos, megkérdőjelezve az őslegendával kapcsolatos teóriákat,³³ de újabban ismét felmerült annak a lehetősége, hogy létezett egy olyan korábbi forrás, amelyet a későbbi István-legendák csak részben hasznosítottak.³⁴ Ha Ransanus Szent Istvánról szóló tudósítása mögött néhányan olyan forrást feltételeznek, amely azóta már elveszett, az *Epithoma* Ilona királyné anyjának bizánci származásáról szóló tudósításával kapcsolatban is felvethető ez a lehetőség. Az elveszett István-őslenda teóriájával szemben így

31 „et filiam Uros comitis magni in legitimam uxorem traduxerunt” — SRH I. 441. p.

32 *Kristó Gyula: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon.* Bp., 2002. (a továbbiakban: *Kristó*, 2002.) 117. p.

33 *Csóka J Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században.* Bp., 1967. (a továbbiakban: *Csóka*, 1967.) 640. p.

34 *Kulcsár Péter: Ransanus Szent István-életrajzáról.* In: *Magyar Könyvszemle*, 107. (1991) 307–315. p. (a továbbiakban: *Kulcsár*, 1991.) 310. p. Kulcsár nem veti el az őslenda létezésének lehetőségét, ugyanakkor vitathatónak tartja, hogy ez a forrás Ransanus számára rendelkezésre állt.

elfogadhatóbb magyarázatként kínálkozik az, hogy Ransanus egy mára már elveszett krónikavariánszt használhatott,³⁵ ami a Szent Istvánról írott történet mellett egyúttal magyarázatul szolgálhat Ilona származásának kérdésére is.

Míg az *Epithoma* lapjain császári unokahúgról olvashatunk, addig a Wertner által idézett Hilandari Évkönyv, amely Ilona királyné anyjának nevét (Anna) is tudni véli, a Komnénos-rokonságnál is jelentősebb családdal, a francia királyi dinasztiával hozza őt kapcsolatba.³⁶ Ransanus és a Hilandari Évkönyv közlésének eltérősege különösen azért érdekes, mert nehezen érthető, hogy egy, az Athosz-hegyi Hilandar kolostorában íródott szerb történettel foglalkozó munkában a bizánci császárral való esetleges rokonság miért nem került említésre.

A Ransanusszal közel egy időben alkotó Antonio Bonfini Tizedeinek vizsgálata szintén érdekes eredményeket hoz. Az Árpád-kori történet szövegében Bonfini említi I. András király törvényeit, amelyekről egyéb forrásokból nem értesülünk.³⁷ Az utóbbi évtizedek kutatása azonban rámutatott, hogy a Szent Istvánnak tulajdonított ún. II. dekrétum összeszerkesztésére I. András uralkodása alatt került sor, amit igazolhatnak az István nevéhez kötött két gyűjtemény eltérő büntetési módjai:³⁸ míg az I. dekrétumban akasztásról, addig a II. dekrétumban már lefejezésről olvashatunk. Bonfini ezek szerint olyan, az 1480-as évek végén még elérhető forrást használhatott, amely I. András nevéhez kapcsolta a II. dekrétumot.³⁹

Az elveszett István-legenda, valamint I. András törvényeinek példája nyomán nem zárható ki, hogy Ransanus is felhasznált olyan forrást műve megírásakor, amely napjainkra már nem maradt fenn. Mivel jelentős mértékben Thuróczy János munkájára támaszkodott,⁴⁰ újat egyedül ott tudott írni, ahol nem elődje művét

---

35 Vö. *Thoroczkay Gábor*: Szent István legendái. In: István a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. Szerk.: Kerny Terézia — Smohay András. Székesfehérvár, 2013. (a továbbiakban: *Thoroczkay*, 2013.) 33. p.

36 *Wertner*, 1892. 8. p.

37 Bonfini szerint a koronázás után a király törvényt hozott: fej- és jószágvesztésre ítélte a bálványimádókat, parancsba adta a pogánylázadás során lerombolt templomok újjá építését. L. Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Bp., 1995. II. tized 2. könyv.

38 *János Monika*: Törvényalkotás a korai Árpád-korban. Szeged, 1996. (a továbbiakban: *János*, 1996.) 91. p.

39 Leodvin bihari püspök szerkesztéséről I. *Gerics József*: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. II. In: Magyar Könyvszemle, 98. (1982) 299–313. p. (a továbbiakban: *Gerics*, 1982.) 309. p.

40 *Kulcsár*, 1991. 307. p.

kivonatolta. Ransanustól ugyan nem állt távol forrásainak átfogalmazása, de soha nem önkényes átírásról, történeti tények meghamisításáról van szó, amint azt a Géza fejedelemről és Szent Istvánról írott részek is mutatják.⁴¹ Ha ezt a módszert az *Epithoma* egészére nézve elfogadjuk, akkor kijelenthetjük, hogy Ransanus nem vállalkozott olyan információ leírására, amelyet ő maga ne olvasott volna, vagy ne hitt volna annak valóságtartalmában. Konstantinápoly 1453. évi elesét kortársként élte meg, a magyar királyok bizánci származtatása pedig iránymutatásként szolgálhatott az Árpádok utódainak. Ráadásul az *Epithoma* szerzője annak a Beatrix királynénak esetleges jövőbeli uralmát támogató érkezett Magyarországra, aki a II. András Jolánta nevű lányától származó Aragóniai-ház tagjaként maga is leszármazottja volt a néhai Ilona királynénak. Véleményem szerint ezért Ransanus tudatosan emelte ki Ilona királyné anyjának személyét művében, és szorította háttérbe az általa felhasznált krónikákban szereplő apai felmenőt, Urost.

A Ransanus által közölt információhoz kapcsolódóan meg kell említenünk a jó három évszázaddal később élő Atanasije Živkovič szerb püspöknek 1794-ben megjelent Szent Száva-életrajzát, amelyben a szerző a neves szent anyjának, és egyúttal az apa, Nemanja István szerb uralkodó hitvesének egyenesen IV. Romanos bizánci császár (ur. 1068–1071) lányát tette meg — bár ez az állítás kronológiailag nem állja meg a helyét.⁴² A műben azonban úgy tűnik fel IV. Romanos személye, hogy az óhatatlanul is összekapcsolható Anna Diogenissával, akit viszont a történetírás Uros nejének tart.⁴³ Az általánosan elterjedt nézet szerint Anna Diogenissa nagyapja maga IV. Romanos volt, lévén, hogy a császár fiát, Konstantinost tartják az apjának. IV. Romanos fiáról Bryennios emlékezik meg történeti munkájában.⁴⁴ Ezzel természetesen nem azt kívánom sugallni, hogy a Ransanus által felhasználni vélt forrás a XVIII. század végén még elérhető volt Szerbiában — bár nehéz nem észrevenni a két leszármazási ág hasonlóságát —, hanem inkább arra szeretnék koncentrálni, hogy Ransanus megjegyzéséről eldönthessük: helyénvaló információt tartalmaz-e genealógiája, és hogy Ilona ki-

41 *Veszprémy László*: Ransanus krónikája Géza–Szt. István fejezetének forrásproblémája. In: Magyar Könyvszemle, 106. (1990) 99–112. 106–107. p.

42 *Wertner Mór*: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története. Temesvár, 1891. (a továbbiakban: *Wertner*, 1891.) 29. p.

43 ES, 1984. 181. táblázat.

44 Nicephorus Bryennius: Commentarius. In: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Ed. August Meineke. Bonn, 1836. (a továbbiakban: Bryennios) I. 6. 24. Anna Diogenissa apja, Konstantinos Diogenés IV. Romanos fia.

rállyné valóban összefüggésbe hozható-e a Komnénosokkal? A vizsgálat pedig különösen annak fényében lehet érdekes, hogy számomra inkább elfogadhatónak tűnik a XV. század végéről származó adat alapján egy bizánci-görög anya említése, mint egy XVIII. századi átirat francia-Capeting származását nyújtó részlete.

Ransanus munkáját a továbbiakban több lépcsőben vizsgálom meg és vetem össze a rendelkezésre álló XII. századi genealógiai információkkal. Ezek alapján próbálom megválaszolni, hogy lehetett-e valamelyik Komnénos császár leánytestvérének lánya a szerb nagyzsúpán felesége? Ehhez előbb fel kell deríteni, hogy melyik császárra vonatkozathatjuk Ransanus idézetét, majd meg kell vizsgálni annak lehetőségét, hogy a császári rokonságból — anyai és apai ágról egyaránt — kik jöhetnek számításba, végül pedig eldönteni: lehetett-e Ilona anyja görög származású és bármilyen módon rokona a császárnak. A következőkben tehát szükséges végignéznünk, hogy I. Alexios és II. Ioannés, illetve Eiréné Dukaina (I. Alexios neje) testvérei között van-e olyan személy, akinek leszármazottjai között szerepelhet a későbbi magyar királyné anyja.

A császár unokahúga

Petrus Ransanus Ilona királyné rokoni viszonyait leírva a *nepos* kifejezést használja, azaz nem unokatestvéri (*consobrina*) viszony áll fenn Ilona anyja és a császár között. Tény, hogy a *nepos* „unoka” jelentéssel bír, ez azonban teljesen kizárható a szövegkörnyezetnek köszönhetően,⁴⁵ és biztosan kijelenthető, hogy Ilona nagyapja nem volt császár.⁴⁶ Az anyai ágról való származás azt jelenti, hogy valamelyik bizánci császár anyjának vagy a császár leánytestvérének a leszármazottját tekinthetjük Ilona ősének. Ransanus leírása ellenére azonban nemcsak a leánytestvéreket, hanem a császárok valamennyi testvérét és azok leszármazottait is bevonom a vizsgálatba, hogy általánosabb következtetéseket vonhassak le. A kutatást nem I. Alexios szüleivel (Ioannés Komnénos és Anna Dalasséné) kezdem, mivel ez a Béla herceg és Ilona között az 1120-as évek végén kötött házasság esetében már igencsak távoli rokonságot jelentene, legalábbis Ransanus leírását illetően. Ennek ellenére azonban ezen lehetőségre a fejezet végén visszatérek.

---

45 „quam (ti. Helenam) perhibent neptem ex sorore fuisse” — A „nepos” unokatestvért is jelenthet, l. *Vajay*, 1979. 21. p.

46 Abban az esetben, ha Ilona anyjának elfogadjuk Anna Diogenissát, akkor a magyar királyné dédapja IV. Romanos Diogenés császár volt.

Ransanus azzal adósunk marad, hogy elmondja, pontosan melyik császárra is gondolt. Fontos leszögeznünk, hogy a lucerai püspök II. Béla trónra lépése kapcsán említi a királyné származását, ebben az esztendőben, 1131-ben pedig II. Ioannés uralkodott. Amennyiben a szerző 1131-re értette megállapításait, abban az esetben egyedül a Komnénos-dinasztia vehető csak szorosabb vizsgálat alá.⁴⁷ Ha Ilona halálát a feltételezhető legkésőbbi időpontra, 1157-re tesszük, akkor ezen időpontig az ő életében mindössze három Komnénos ült Nagy Konstantin trónján, akik közül egyértelműen kizárhatjuk az 1143-ban trónra lépő I. Mánuelet.

I. Alexios császár (ur. 1081–1118) Ioannés Komnénos és Anna Dalasséna gyermekeként látta meg a napvilágot 1056-ban, vagy 1057-ben. Összesen nyolcan voltak testvérek, ő maga a hatodik gyermek volt a családban.⁴⁸ Három leánytestvére közül Mária Mikhaél Taronítés felesége lett,⁴⁹ Eudokia Niképhoros Mellissénoszhoz ment hozzá,⁵⁰ Teodóra pedig IV. Romanos fiával, Konstantinos Diogenésszel kelt egybe.⁵¹ **(1.1. ábra)**⁵² Ezen utóbbi frigyből származott az az Anna Diogenissa, aki az *Europäische Stammtafeln*-ben is szerepel. A másik két nővérnek, Máriának és Eudokiának nem ismerjük egyetlen lányát sem, aki később esetleg Uros neje lehetett volna. Alexios császár három leánytestvére közül tehát kettőt kizárhatunk, Ransanus közlésének egyedül Teodóra felel meg.

A három leánytestvér mellett négy fiúról is tudomásunk van. A fivérek sorrendje Bryennios szerint: Mánuel, Isaakios, Alexios, Adrianos és Niképhoros.⁵³ A legidősebb, Mánuel 1071-ben hunyt el, bő 10 évvel öccse trónra lépése előtt. *Kuropalátés* és *protostratori* tisztségeket töltött be. **(1.2. ábra)** IV. Romanos Diogenés egyik rokonát vette feleségül, leszármazottakról azonban nincs tudo-

47 A Dukas-házon belül VII. Mikhaél leánytestvéreinek házasságait néztem végig. Anna apáca lett, Teodórát egy velencei dózse jegyezte el, Eiréné házasságáról semmit sem tudunk, Zoét azonban Adrianos Komnénos, I. Alexios fivére vette feleségül. A Diogenésekre még visszatérek a tanulmányban. A Botainatés-dinasztián belül III. Niképhorosnak (ur. 1078–81) volt egy leánytestvére, ő azonban a XI. század első évtizedeiben születhetett, így kizárható a vizsgálatból.

48 *Varzos, Konstantinos: He Genealogia ton Komnenon*. Thessaloniké, 1984. (a továbbiakban: *Varzos*, 1984.) 52. p.

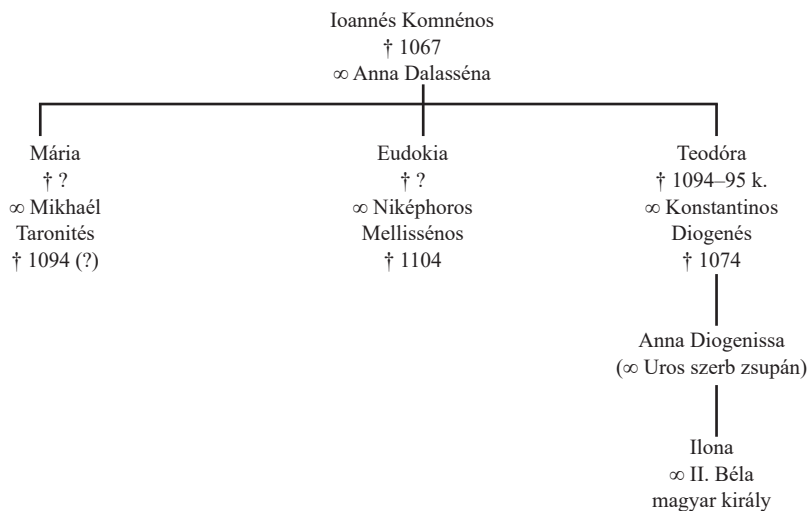
49 Bryennios I. 6. 24. p.

50 Uo. 24. p.

51 Uo. I. 6. 24. p., ill. Anna Comnena: *The Alexiad*. Tr. Elisabeth A. S. Dawes. Cambridge, Ontario, 2000. (a továbbiakban: *Alexias*) X. 2. 169. p.

52 Az átláthatóság érdekében a családfákon külön helyeztem el a vizsgált leány-, illetve fiú-leszármazottakat.

53 Bryennios I. 2. 19. p.

másunk.⁵⁴ Alexios másik bátyja, Isaakios Komnénos már 1071/72-ben megnősült, miután VII. Mikhaél Dukás császár hozzáadott egy grúz hercegnőt,⁵⁵ aki Konstantinápolyban az Eiréné nevet vette fel.⁵⁶ A frigyből öt leánygyermek született, akik közül kettő nevét nem is ismerjük, csupán annyit tudunk róluk, hogy egyiküket Gregorios Gabrasszal jegyezték el.⁵⁷ A legidősebb lány, Anna, Teodoros Prodomos egy versében úgy szerepel, mint Ioannés Dukás *kaisar* unoká-

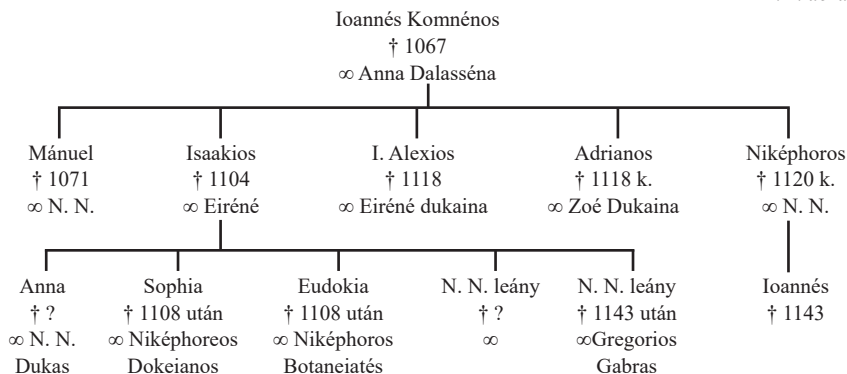
54 *Varzos*, 1984. 61–64. p.

55 *Macrides, Ruth*: Dinasztikus házasságok és politikai rokonteremtés. In: A bizánci diplomácia. Szerk.: Jonathan Shepard — Simon Franklin. Bp., 2006. 357–381. p. (a továbbiakban: *Macrides*, 2006.) 368. p. VII. Mikhaél neje Alániai Mária volt, a császárné egyik unokahúgát vette el Isaakios Komnénos.

56 *Angold, Michael*: The Byzantine Empire 1025–1204. A Political History. London — New York, 1984. (a továbbiakban: *Angold*, 1984.) 100. p.

57 Alexias VIII. 8. 150. p. Anna Komnéné nem nevezi meg Isaakios lányát, de kiemeli, csupán eljegyzés történt.

1. 2. ábra

jának férje.⁵⁸ Sophia Niképhoros Dokeianos,⁵⁹ Eudokia Niképhoros Botaneiatés felesége lett. Isaakios Komnénos és Eiréné házasságának időpontja nyomán feltételezem, hogy a két ismeretlen nevű leány legkorábban 1074/75-ben születhetett, bár valószínűbbnek tűnik, ha születésük időpontját az 1080. év körüli időpontra helyezzük. Alexios idősebbik öccsének, Adrianosnak neje Zoé Dukaina volt,⁶⁰ aki korábban III. Niképhoros kijelölt örökösének, annak a Niképhoros Synadénosnak volt a jegyese, akinek testvére I. Géza magyar király második neje lett. Alexios ifjabb öccsének, Niképhorosnak⁶¹ — aki a *pansebastos sebastosi*⁶² és a *drongariosi* tisztség⁶³ betöltője volt — feleségét a történettudományak nem

58 Sturza, M. D.: Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople. 1999. 274. p. Sturza Ioannés néven említi Anna Komnénéa férjét.

59 Gautier, Paul: Le synode des Blachernes (fin 1094). In: Etude prosopographique. Revue des études byzantines, 29. (1971) 213–283. p., 222. p. 11. jegyz. Zsófia, a férje halála után Zsuzsanna néven lett apáca.

60 Magdalino, Paul: Innovations in Government. In: Alexios I Komnenos. Ed. M. Mullett — D. Smythe. Belfast. Belfast, 1996. 146–166. p.

61 Varzos, 1984. 118–120. p.

62 Schlumberger, Gustav: Sigillographie de l'Empire byzantin. Paris, 1884. (a továbbiakban: Schlumberger, 1884.) 644. p. Egy keltezetlen pecséten a sebastosi cím viselőjeként jelenik meg.

63 Bátyja, I. Alexios 1081-es trónra lépését követően nevezte ki öccsét a tisztségre.

sikerült azonosítania, de gyermekeik közül egy fiúról van információnk, Ioannés Komnénosról, aki egy peccséten, mint *sebastos* szerepel.⁶⁴

I. Alekszios fiának-utódának, az 1118-ban trónra lépő II. Ioannés császárnak öt leánytestvére volt: Anna, az Alexias szerzője, a legidősebb, 1083-ban született, majd Niképhoros Bryennios felesége lett.⁶⁵ 1085-ben született Mária, akinek férje előbb Gregorios Gabras, majd Niképhoros Katakalon volt.⁶⁶ Eudokia, akinek férje Mikhaél Iasítés lett, 1089-ben vagy 1094-ben született.⁶⁷ 1096-ban látta meg a napvilágot Teodóra Komnéna, akinek két házastársát ismerjük, Konstantinos Kurtikést és Konstantinos Angélost.⁶⁸ A császár legkisebb leánytestvére az 1098 körül született Zoé volt, aki még gyermekkorában elhunyt.⁶⁹ **(2.1. ábra)**

II. Ioannés császár testvéreinek leszármazottai között komoly generációs eltérés figyelhető meg. I. Alexios és Eiréné Dukaina legidősebb gyermekének, Anna Komnénának a gyermekei, az 1090-es években és a XII. század elején születtek, akkor, amikor magának Ilonának is születnie kellett. Éppen ebből a generációs eltérésből kifolyólag I. Alexios gyermekei, II. Ioannés leánytestvérei kizárhatóak a további nyomozásból, és így a császár három öccse (Andronikos, Isaakios és Mánuel) is.⁷⁰ **(2.2. ábra)** Ezek után már csak a császárok feleségeinek az ágán folytatható a „jelöltek” keresése. Itt viszont kizárólag I. Alexios nejét kell vizsgálnunk, hiszen II. Ioannés felesége Szent László magyar király leánya, Piroska (Eiréné) volt, márpedig ha Piroskának lett volna kiházásítható testvére és annak leszármazottja, akkor az ő házasságukról egészen biztosan nem Konstantinápolyban döntöttek volna.

II. Ioannés császár édesanyja Eiréné Dukaina volt,⁷¹ akinek szülei, Andronikos Dukás és Bulgáriai Mária 1077/78-ban kötöttek házasságot. Eiréné a nagy múltú császári dinasztia, a Dukások leszármazottja volt, így az I. Alexiossal kö-

---

64 *Schlumberger*, 1884. 639. p.

65 *Varzos*, 1984. 176–197. p.

66 *Uo.* 198–202. p.

67 *Uo.* 254–259. p.

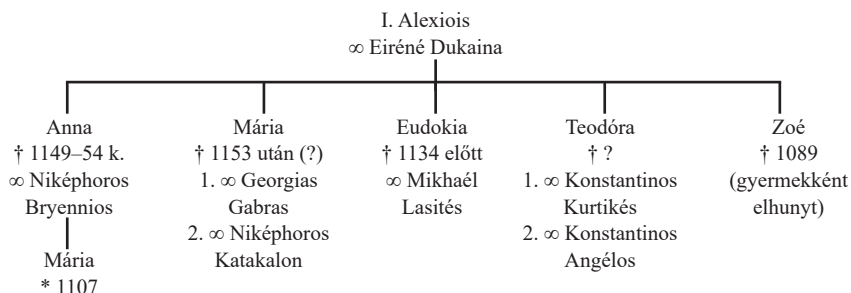
68 *Uo.* 259–264. p. Teodóra 1096-ban született.

69 *Uo.* 265. p. Zoé feltehetőleg nem sokkal születése után hunyhathott el. Születése 1098-ra tehető.

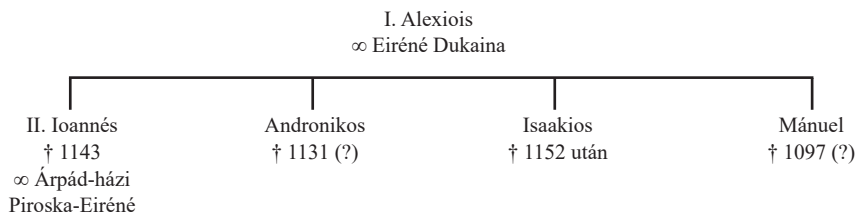
70 Andronikos 1091. szeptember 18-án született, Isaakios 1093. január 16-án, Mánuel pedig 1097 februárjában. A születési időpontokkal kapcsolatban l. *Schreiner, Peter*: Eine unbekannte Beschreibung der Pammakaristos-kirche (Fethiye Camii) und weitere Texte zur Topographic Konstantinopels. In: *Dumbarton Oaks Papers*, 25. (1971) 217–248. p.

71 Eiréné Alexios második neje volt, korábban egy névtelen Argyrával kötött házasságot. L. Bryennios III. 6. 107. p.

2.1. ábra

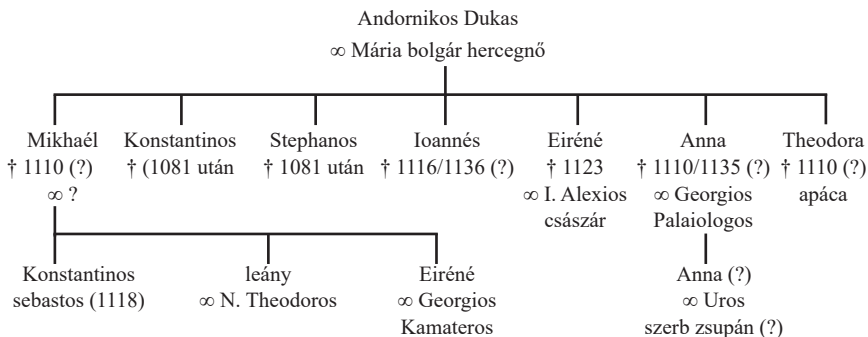

2.2. ábra

tött házassága egyértelműen a Komnénosok legitimációját erősítette. Bár sokáig anyósa, Anna Dalasséna volt a meghatározó asszony a dinasztián belül, az 1102. év során lezajlott ún. Anémas-féle összeesküvés során bebizonyosodott, hogy komoly politikai befolyással bír.

Andronikos Dukásznak hét gyermeke született: Mikhaél *protostrator*, Konstantinos és Stephanos *sebastosok*, Ioannés *mezas dux*, Eiréné és még két leány, Anna és Teodóra. **(3. ábra)** Mikhaélnek feltehetően több gyermeke is volt, azonban csupán egyikük nevét ismerjük: Konstantinos, aki 1118-ban *sebastosi* címet viselt, illetve a Vardar-folyó menti területek kormányzója volt. Kronológiailag ugyan lehetséges, hogy Mikhaél egyik lánya Uros felesége legyen, a magam részéről azonban erre kevés valószínűséget látok. Kazhdan 1061. körülre teszi Mikhaél születését, így legkorábban az 1070-es években házasodhatott össze ismeretlen nevű nejevel. A történetírás azonosította Mikhaél két lányát is: egyikük egy bizonyos Theodoroshoz ment feleségül, a másik pedig, Polemis szerint,

Eiréné Dukaina volt, aki Georgios Kamateros neje lett.⁷² Mikhaél további lányáról nincs információnk, de kevésbé valószínű, hogy egyikük Uros nagyzsupán felesége lett volna. Eiréné császárné bátyjai közül Konstantinos és Stephanos esetében nincs tudomásunk utódokról, mindketten 1081 körül hunytak el. Ioannés 1064 körül született, és húga révén császári rokonként Dyrrachiont védte a szerbek támadásai ellen, így közvetlen kapcsolat közte és a szerb uralkodóház között feltételezhetően nem volt. Anna Komnéna Alexias című munkájában az 1097-es hadjárata során említi utóljára.⁷³ Ezt követően élete hátralévő részét szerzetesként élte le. 1136-ban már mint elhunyt személyt említik forrásaink.⁷⁴ Mivel gyermekekről nem értesülünk vele kapcsolatban, az ő lánya sem lehet Ilona királyné anyja.

Eiréné császárné húgai közül Teodóra kolostorba vonult, így szintén nem lehetett Anna édesanyja. A másik leánytestvérnek, Anna Dukainának a személye viszont már korábban is felmerült, mint Ilona királyné egyik lehetséges nagyanyja. Férje Georgios Palaiologos volt, akitől több gyermeke is született. Doktor értekezésében Kerbl vetette el azt az elméletet miszerint Ilona királyné nem Eiréné Dukaina császárnénak volt a nagy-unokahúga, hanem Alexios császárnak. Kerbl szerint ezt Ransanus idézett passzusa nem támasztja alá.⁷⁵ Vajay Szabolcs

72 *Polemis, Demetrios: The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography.* London, 1968. (a továbbiakban: *Polemis*, 1968.) 66–77. p.

73 Alexias XI. 5. 199. p.

74 *Polemis*, 1968. 69. p.

75 *Vajay*, 1979. 22. p.

idézett tanulmányában azonban egy lényeges dologra hívta fel a figyelmet. Szerinte a Komnénos családon belül a névadásnak külön szabályai fedezhetőek fel. Ezek szerint a gyermek nem kaphatta meg szülője nevét.⁷⁶ Ez azt jelenti, hogy Ilona anyját nem hívhatták Annának, ha ennek anyja Anna Dukaina volt. Anna Dukaina és Georgios Palaiologos házasságából négy fiú született (Niképhoros, Andronikos, Mikháél és Alexios), lányról pedig nem tudunk,⁷⁷ így őket is kizárhatjuk, mint Ilona esetleges nagyszüleit.

Mivel a vizsgálat tárgyát képező forrásunk, Ransanus a bizánci császár anyai ágon való unokahúgáról tesz említést, így az Isaakios Komnénostól való, korábban felvetett származás (l. az 1.2 ábrát) kizárható, akárcsak I. Alexios többi fivére és azok szóba jöhető leányai is, igaz, utóbbiak között igen ritka a lehetséges jelöltek száma. A legvalószínűbb jelöltnek — akire a lucerai püspök gondolhatott — I. Alexios császár Teodóra Komnéna nevű testvére (l. az 1.1 ábrát) tűnik, ráadásul az ő Konstantinos Diogenésszel kötött házasságából született is egy Anna nevű leány, mint arra az *Europäische Stammtafeln* felhívja a figyelmünket.⁷⁸ A problémát azonban ezzel még nem tekinthetjük megoldottnak.

Anna Diogenissa történeti szerepe, sőt személye is homályba vész. IV. Romanos unokajaként császári leszármazott volt, így egy szerb nagyzsupánnal való kiházásításának kérdése — mivel a Komnénosok ügyeltek arra, hogy kivel és miként alakítanak ki családi kapcsolatokat — elgondolkodtató, még akkor is, ha ez a dinasztia (elődeitől eltérően) több külföldi dinasztikus kapcsolatot is létesített.⁷⁹

A fentiekben sorra vettem I. Alexios császárnak azokat a viszonylag közeli rokonait, akik szóba jöhetnek, mint Ilona felmenői. Leányai, II. Ioannés császár leánytestvérei közül, nyilvánvaló, hogy senki sem lehetett Uros neje: egy ilyen rangú leány kezének elnyerése a XII. század folyamán még egy külföldi uralkodó számára is nehezen elérhető cél volt, ez hatványozottan igaz az alattvalónak tekintett szerb zsupán fiára is. Ioannés unokahúgai pedig túl fiatalok voltak ahhoz, hogy az 1100-as évek elején gyereket szüljenek. Ezek alapján nyilvánvaló, hogy Ransanus nem II. Ioannésre gondolhatott, hanem I. Alexiosra. Ilona magyar ki-

---

76 Uo. 1979. 21–22. p.

77 *Kazhdan, Alexander.*: Oxford Dictionary of Byzantium. Oxford University Press, 1991. (a továbbiakban: *Kazhdan*, 1991.) 1558. p.

78 ES, 1984. 181. táblázat

79 *Macrides*, 2006. 368. p.

rállyné anyját, ha nem is feltétlenül Anna Diogenissa volt az, I. Alexios rokonai között kell keresnünk.

Uros házasságának időpontja és Anna Diogenissa személye

A Hilandari Évkönyv szerint Uros nagyzsupán neje egy bizonyos Anna, aki a francia király lánya volt. Annak ellenére, hogy maga az egész feltevés teljesen valószínűtlen, vizsgáljuk meg közelebbről az állítást. Amennyiben Uros egy francia uralkodó lányát vette el, akkor egyedül I. Fülöp (ur. 1060–1108) jöhetne számításba. I. Fülöp 1072-ben vette feleségül I. Floris holland gróf lányát, Bertát, akitől öt gyermeke született.⁸⁰ A egyetlen lánya, az 1078-ban született Konstancia (elhunyt: 1124/1126), első házassága révén Champagne grófnéja, második házassága révén pedig Antióchia fejedelemasszonya lett. Fülöp aztán 1092-ben elhagyta nejét Betrade de Monfort grófnőért, akit törvénytelenül feleségül is vett, és az ebből a kapcsolatból született gyerekek közül Cecília előbb Galilea hercegnéje, majd Tripolisz ögrófnéja lett.⁸¹ Mivel több leánygyermekről nem tudunk, ezért szinte biztosra vehetjük: I. Fülöp egyetlen törvényes vagy törvénytelen házasságából/kapcsolatából származó lánya sem lehetett Uros zsupán neje. A Hilandari Évkönyv közlése így tévesnek minősíthető.

A francia származású feleség toposza azonban visszatérő eleme a Nemanjadinasztia genealógiájának. Forrását valószínűleg az 1204–1261 között fennállott Latin Császársággal kialakított dinasztikus kapcsolatokban kereshetjük, mivel a Konstantinápoly trónján ebben az időszakban ülő Courtenay-ház a Capetingdinasztia egyik mellékága volt. Annak az információnak viszont, miszerint bő egy évszázaddal Bizánc keresztetek általi elfoglalása előtt, egy még csak nem is szuverén uralkodónak minősülő szerbiai zsupán ilyen rangú házasságot kötött volna, semmi történeti hitelességet nem tulajdoníthatunk.

A Hilandari Évkönyv ezen közléséhez hasonló az Uros István szerb király feleségeként ismert Anjou Ilona királyné származása is, akiről a szerb hagyomány azt tartotta fenn, hogy francia származású volt. Valószínűleg a Courtenay-dinasztia valamely ágából származott, szüleinek kilétét azonban, tudomásunk szerint, a

---

80 Hugo Floriacensis: Liber qui Modernorum Regum Francorum continet Actus. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. IX. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1851. 376–395. p., 390. p.

81 Historia Regum Francorum Monasterii Sancti Dionysii. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. IX. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1851. 395–406. p., 405. p.

történetírás mind a mai napig nem tisztázta kielégítően.⁸² A XIV. században élt Szent Daniló szerb püspök 1317 körül azt írta, hogy Anjou Ilona Franciaország uralkodó családjából származott.⁸³ Bárhonnan is vette eredetét a középkori szerb történeti hagyomány, Anjou Ilona akár rokonságban állott az Anjoukkal vagy a Courtenay-dinasztiával, akár nem, a probléma mutatja, hogy a szerb uralkodók feleségeinek származása még az egykorú források ellenére sem tisztázott. Ilyen Uros nagyzsupán neje a XII. század elejéről, és ilyen Anjou Ilona is a XIII. század közepéről.

Nem könnyíti meg vizsgálódásunkat, hogy a XII. század folyamán több Anna nevű fejedelemasszonyt is találunk a szerb uralkodók oldalán. Ilyen többek között Nemanja István herceg (1113–1199) neje, akit Annának nevezett Živković a fentebb már említett Szent Száva élettörténetben. A szerb püspök szerint ő IV. Romanos leánya volt,⁸⁴ amely megállapítás azonban kronológiailag tarthatatlan. Feltehetjük viszont a kérdést: a XVIII. század végén készült leírás vajon nem Urosra és nejeére vonatkozik? A tévesen Szent Száva anyjaként bemutatott személy ebben az esetben Ilona királyné anyja lehetne, ráadásul Anna Diogenissa ha nem is a lánya, de unokája lehetett Romanos császárnak. Sajnos azonban nem vonatkoztathatjuk Ilona anyjára a Száváról írt részt, mivel IV. Romanosnak egyetlen lánya sem született, márpedig — elvileg — Anna Diogenissa nem anyai, hanem apai ágon leszármazottja Romanosnak. Wertner IV. Romanosnak egyetlen feleségét ismeri, Eudokia Dalassénát,⁸⁵ aki XI. Konstantinos özvegye volt; leányról ő sem tud.⁸⁶ Nemanja István neje, Anna állítólagos apjának, IV. Romanosnak ugyanakkor három fiát ismerjük (**4. ábra**) név szerint: az 1074-ben Antióchia

---

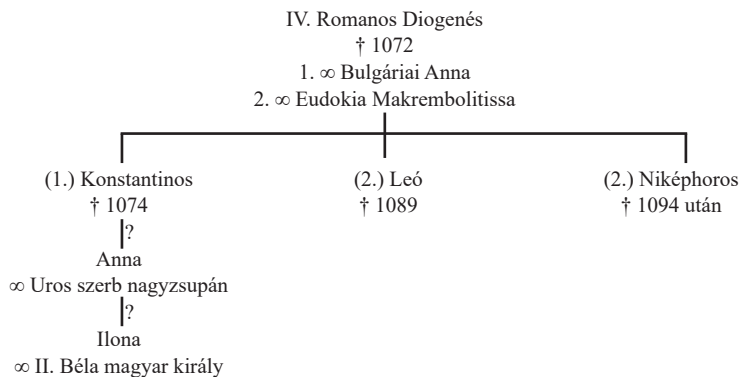
82 *Stojkovski, Boris*: A szerb — magyar viszonyok 1321-ig középkori szerb elbeszélő források tükrében. In: *Micae Medi Aevales IV* (2015) *Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Gál Judit — Kádas István — Rózsa Márton — Tarján Eszter. Bp., 2015. 229–239. p., 237. p.

83 *Wertner*, 1891. 52–56. p.

84 *Wertner*, 1892. 29. p.

85 Wertner tévedett, valójában Eudokia Makrembolitissáról van szó.

86 *Uo.* 29. p. Wertner nem vette észre, hogy IV. Romanos és Nemanja István mégcsak nem is éltek egy században és mindenféle magyarázat ellenére ő is össze kívánja kapcsolni a császár lányát a szerb uralkodóval. IV. Romanos azonban 1072-ben elhunyt, lánya pedig — már ha született — Nemanja István 1113 k. születésekor már 30-as évei fölött járt. Időrendi okokból nem beszélhetünk tehát arról, hogy Romanos lánya István neje lett volna. Sokkal valószínűbb lenne az unoka személye.

falainál elesett Konstantinos⁸⁷ I. Alexios császár testvérét, Teodóra Komnénát vette feleségül, öccsei pedig Niképhoros és az 1087-ben elhunyt Leó voltak. Tudjuk továbbá, hogy Konstantinos és Teodóra lánya a fentebb már bemutatott Anna Diogenissa volt.

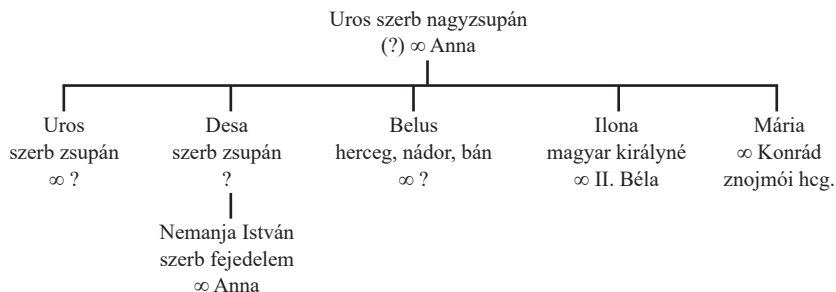
Ha azonban ehhez a leszármazáshoz próbáljuk Ilona királynét kapcsolni, kisebb problémát okoz a szereplők életkora. Konstantinos Diogenés 1074-ben elhunyt, leánya, Anna legkésőbb 1074-ben született, tehát Ilona születésekor, 1110 táján már 35 fölött járt. Ilona 1110 utáni születésekor már közel járt a 40. életévéhez. Tudjuk továbbá, hogy Ilonának volt egy húga, Mária, akit II. Béla házасított ki Konrád znojmoi cseh-morva herceggel 1134-ben.⁸⁸ Ha Mária ekkor 15–20 éves volt, akkor legkorábban az 1110-es évek közepe táján kellett születnie. Elképzelhető-e, hogy Ilona anyja ilyen idős volt lányai születésekor? Vagy Ilona született korábban, mint azt ma feltételezzük, és Wertner helyesen mutatott rá, hogy idősebb volt férjénél, Bélánál is? Esetleg Urosnak több felesége is volt?

A kérdések megválaszolásához Ilona családját érdemes szemügyre vennünk. **(5. ábra)** A hagyomány Ilona királyné több testvérének nevét is megőrizte. A legidősebb a későbbi II. Uros (ur. 1145–1161), kinek öccsei Desa (ur. 1153–1155 és 1162–1166) és a magyar történelemben fontos szerepet játszó Belus. Ilonát

87 Kazhdan, 1991. 627. p.

88 Wertner, 1891. 13. p., ill. Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1996. (a továbbiakban: Makk, 1996.) 180. p. Mária még 1190-ben életben volt. Halálának pontos időpontja ugyanakkor ismeretlen.

5. ábra

negyedik gyerekként és első leányként tartják számon, akit a fentebb már említett Mária követett. Ha a gyermekek neveit áttekintjük, látszik, hogy a fiúk nevei szláv eredetűek, míg Ilona és Mária neve akár az édesanya görög származására is utalhatna. Sajnos azonban mindkettő olyannyira elterjedt név volt a vizsgált korszakban is, hogy azokhoz nem kapcsolhatunk egyértelműen és minden kétséget kizáróan bizánci eredetet.

Amennyiben abból indulunk ki, hogy a későbbi II. Géza 1130-ban született, akkor Ilona születésének legvalószínűbb időpontja az 1110 és 1115 közötti intervallumban képzelhető el. Fontos kiemelni, hogy II. Géza elsőszülött fia, István születésekor mindössze 17 éves volt, azaz elviekben Ilona is hozzámehetett Bélához ilyen idősen. Ezt alátámasztani látszik Mária 1134-ben történt kiházásítása és a hozzá köthető életkor.

Ha Uros valamikor házasságot kötött egy görög származású nővel, akkor arra legkorábban 1094–95 után nyílt lehetősége, amikor Vukan szerb uralkodó túszként átadta őt I. Alexiosnak. A birodalom északi területein a XI. század vége kedvezett a szeparatizmusnak, amelyet a szerb zsupánok is igyekeztek kihasználni. Vukan zsupán első felkelésének 1093-ban I. Alexios hadjárata vetett véget: a zsupán békét kért, amelyet a császár a szeldzsuk-törökök támadása miatt elfogadott. 1095-ben azonban Alexios újabb hadjáratot vezetett Szerbia ellen, amely sikeresen végződött, és Vukan hűséget esküdött a császárnak, biztosítékként pedig 20 túszt adott át a basileusnak, köztük öccsét, Urost.⁸⁹ A legutóbbi évek kutatása megkísérelte rekonstruálni az első szerb uralkodók genealógiáját. Ezek szerint

89 *Fine, John von Antwerp: The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century.* University of Michigan Press, 1991. 226. p.

Vukan és Uros testvérek voltak, apjuk pedig egy bizonyos Márk-Márkó volt, aki több forrásban is feltűnik.⁹⁰ Uros anyjaként egy magyar nőt feltételeznek, mivel az 1112-től uralkodó szerb nagyzsupán neve hasonlít a magyar „úr” szóra.⁹¹ A szerb történész véleménye az, hogy a túsok Márkó zsupán fiai voltak, így került Uros a császári udvarba,⁹² mint arról Anna Komnéna munkája is tudósít minket. A szerb nagyzsupán gyermekei tehát az 1090-es évek vége és az 1110-es évek közepe közötti időszakban születhettek. Uros konstantinápolyi tartózkodását figyelembe véve a házasságra 1096-ban (vagy az ezt követő 1–2 éven belül) kerülhetett sor. Ha Uros neje görög volt, mint azt Ransanus állítja, akkor az arát akár már 12 éves korában is eljegyezhetette.⁹³

Bélát és apját, Álmos herceget 1115 körül⁹⁴ vakítottatta meg Kálmán,⁹⁵ Béla ekkor 5 éves lehetett, tehát 1110 körül születhetett. Álmos és a kijevei Predszláva 1104-ben kötöttek házasságot, Béla nővére, Adelhaid 1106 táján született. Mivel Álmos herceg 1107–1108-ban szentföldi zarándoklaton járt, Béla 1109/1110-ben születhetett legkorábban. Ilona esetében azonban már nehezebb helyzetben vagyunk, bár nem gondolom, hogy a későbbi magyar királyné több évvel korábban született, mint Béla. Források hiányában csak annyi állapítható meg: közel egykorúak lehettek.

Pontosan nem lehet meghatározni, Uros mennyi időt töltött Konstantinápolyban, ugyanakkor nem tűnik lehetetlennek, hogy a császár ebben az időszakban valamelyik rokonát hozzáadta volna. Ezt a feltételezést erősíti a későbbi III. Béla bizánci tartózkodása és Mária Komnénával való eljegyzése is. Alexios számára az Urossal létrejövő rokonság több előnnyel is járt: Vukan testvéreként örökség várt rá, így a császár elejét vehette a szerbek további lázadásainak, mivel lekötöle-

---

90 *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I. 1. köt. 44. sz. (17. p.) — Kálmán 1111-ben megerősítette az arbei egyházat Krešimir horvát királytól kapott birtokaiban. Az oklevél hamis. A tanúk között feltűnik Márk is. Erre még ld. *Zivkovič*, 2005.

91 *Zivkovič*, 2005. 13–14. p.

92 *Uo.* 16. p.

93 *Macrides*, 2006. 374. p. Fiúknál ugyanez 14 éves korhoz volt kötve.

94 *Vajay Szabolcs*: I. Géza családja. In: *Turul*, 79. (2006) 32–39. p. (a továbbiakban: *Vajay*, 2006.) 35. p.

95 *Thuróczy János*: A magyarok krónikája–Rogerius mester: Siralmas ének. In: *Millenniumi magyar történelem. Források. Ford.*: Bellus Ibolya — Horváth János — Kristó Gyula — Zsoldos Attila. Bp., 2001. 360. p. 486. jegyzet. A vonatkozó jegyzetet Kristó Gyula írta.

zettjévé tette, szívességet tett azzal, hogy befogadta családjába.⁹⁶ A zavaros szerb helyzet miatt optimális megoldásnak tűnhetett I. Alexios számára ez a házasság. Tény, hogy bárki is volt Ilona és testvéreinek édesanyja, mindenképpen a tágan értelmezett 1075 és 1085 közötti évtizedben született. Az a feltételezés, hogy Uros többször házasodott, és első felesége halála után vette volna el I. Alexios egyik rokonát, nem bizonyítható. A források közül a Hilandari Évkönyv és Ransanus is csak egy feleségről tud. Mivel Uros többszöri házasodását tehát nem tudom alátámasztani, így a későbbiekben Ilonát és testvéreit is egy anyától származtatom.

Melyek tehát azok pontok, amelyek elbizonytalaníthatják a feltevést, miszerint Anna Diogenissa volt Ilona édesanyja? Először is, véleményem szerint, Anna életkora. Uroshoz viszonyítva is idős volt, és bár 1145-ben hunyt el, nehezen feltételezhető, hogy 40-es évei felé közeledve is még több gyermeket szült volna. A másik probléma az előkelő származás. IV. Romanos császár unokájaként maga is császári ivadék volt, nem is beszélve anyjáról, Teodóra Komnénáról, aki I. Alexios nővére volt. Nehezen elképzelhető, hogy egy ilyen rangú hercegnőt éppen a frissen hódoltatott szerb zsupán Konstantinápolyban túszként tengődő fiához adtak volna hozzá. A frigy megkötése mögötti politikai szándék nyilvánvaló, de annak eldöntése, hogy I. Alexios egy ilyen házasság révén befogadta-rokonságába Urost vagy sem, források hiányában lehetetlen. A Komnénosok dinasztikus politikája azt mutatja, hogy a rangon alul megkötött házasságoknak is voltak előnyei, különösen, ha egy potenciális trónörökösről volt szó. Ellentétben azonban az Árpádokkal való családi kapcsolatokkal, a szerbek a birodalom valódi alattvalóinak számítottak.

Ransanus megjegyzése igaz Annára vonatkozóan, hiszen a császár unokahúga volt, ráadásul anyai ágon, hiszen anyja Teodóra Komnénéa. A Hilandari Évkönyv bejegyzéséből kiindulva azonosító is, hiszen az ott olvasható név megegyezik az övével, bár az Évkönyv Annát a francia király lányának tekinti. Kérdés lehet azonban, hogy az ott olvasható Anna név nem ugyanolyan hamis információ-e, mint a Capeting-rokonság? Mivel sehol máshol nem nevezik néven Uros nejét, kézenfekvőnek tűnik, hogy a név valóságát elfogadjuk. Ugyanakkor élnünk kell a gyanúval, hogy nem az igazi nevet találjuk meg a XII. század végi forrásban, amit az is erősíthet, hogy — mint arra utaltunk már — Nemanja István felesége szintén Anna volt, ami forrásokkal is igazolható, csakúgy, mint az, hogy szerzetbe vonulásakor az Anasztázia nevet vette fel.⁹⁷ Ezek akapján megfogalmazható a

---

96 *Macrides*, 2006. 372. p.

97 *Wertner*, 1891. 29. p.

kérdés, hogy elfogadható-e Uros nejeként Anna, és nem beszélhetünk esetleg arról, hogy Nemanja István feleségének személye keveredett össze Ilona anyjával?

Összegezve azt kell mondanunk, hogy amennyiben Uros egy görög nővel kötött házasságot, aki ráadásul a császár rokona is volt (Anna Diogenissa?), arra nagy valószínűséggel akkor kerülhetett sor, mikor túszként 1095 után Konstantinápolyban tartózkodott. Urosnak és nejének 1075 k.–1085. k. kellett születnie, Ilona születési idejét pedig az 1110-es évek elejére tehetjük. Anna Diogenissa és Uros esetleges házassága több problémát is felvet, de Annán kívül jelenleg nem találunk más császári rokont, akire igaz lenne a Ransanus által leírt megjegyzés.⁹⁸

Az Anna Diogenissa körüli zavarok tisztázása érdekében hasznos lenne, hogy a Komnénosok rokonságot kiterjedtebben vegyük szemügyre. Bár a távoli rokonság okán korábban ezt a lehetőséget elvettem, és bizonyítottnak vélem, Ransanus I. Alexios császárra gondolt, a vizsgálat mégsem mellőzhető.

Alexios császár apja, Ioannés Komnénos az első Komnénos-császár, I. Isaakios öccse volt. Apjuk, Mánuel Komnénos, II. Basileios stratégosa volt.⁹⁹ **(6. ábra)** Mánuelnek a második házasságából két fia (I. Isaakios császár és Ioannés Komnénos) és egy ismeretlen nevű lánya született. I. Isaakios egy katonai lázadás során buktatta meg VI. Mikhaél Dukást (ur. 1056–1057), és lett rövid időre bizánci császár (ur. 1057–1059).¹⁰⁰ Neje Bulgáriai Mária, a frigyből pedig két gyermek született: Mánuel és Mária. Mánuel még 1059 előtt elhunyt, leszármazóiról nem tudunk semmit, Mária pedig apáca lett. Isaakios és Ioannés lánytestvérének nevét ugyan nem ismerjük, de azt tudjuk róla, hogy Mikhaél Dukeianos felesége lett.¹⁰¹ Gyermekeiről szintén nincs információnk.

Ioannés Komnénos felesége, Anna Dalasséna szülei Alexios Kharón és egy névtelen Dalasséna nemzetségbeli nő volt.¹⁰² Házasságukból mindössze egyetlen leány született: I. Alexios császár édesanyja. Mivel a vizsgáldásunk szempontjából értékelhető információt itt nem találtunk, ez megerősíti azt a korábbi álláspontot, mely szerint Ilona királyné nagyszüleit I. Alexios, vagy neje, Eiréné

---

98 Az Europäische Stammtafeln-t leszámítva a szakirodalomban nem találkozhatunk Anna Diogenissa személyével, Kazhdan sem szerepelteti a Komnénosok családfáján, csak Teodóra Komnénéa és Konstantinos Diogenés házasságát jelzi. Jelen munkában Anna Diogenissa nem kapott külön részt. L. *Kazhdan*, 1991. 1145. p.

99 *Kazhdan*, 1991. 49. p.

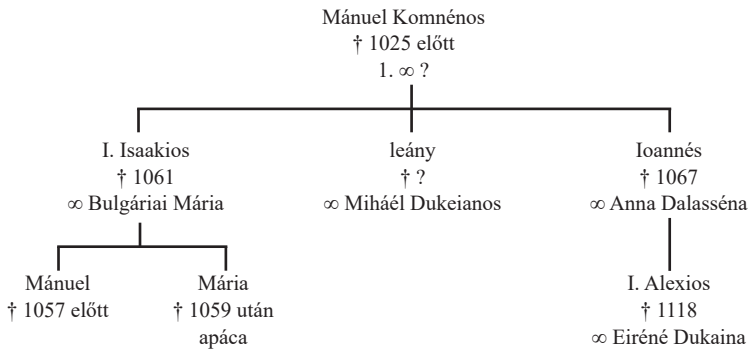
100 *Ostrogorsky, Georg: A bizánci állam története. Bp., 2001. 298. p.*

101 Alexias I. 3. 8. p.

102 Anna az apja családneve (Kharón) helyett, anyja sokkal rangosabb nevét (Dalassénos) használta. l. *Cheyne*, 2006. 22. p.

6. ábra

Dukaina testvérei között kell keresnünk. Mivel Eiréné császárné testvérei között sem találni megfelelő jelöltet, azért egyedül a császár testvérei jöhetnek számításba.

Ezek után ismételten kijelenthető, hogy Ransanus minden bizonnyal Teodóra Komnéné és Konstantinos Diogenés lányát, Annát vélte Ilona anyjának. Arra a kérdésre viszont, hogy mi a helyzet, ha a XV. századi történetíró tévedett, és rosszul adta meg a rokonság fokát, nem adható válasz, mivel egyéb forrással a kérdést illetően sajnos nem rendelkezünk. Előfordulhat persze az is, hogy Ilona és Anna Diogenissa összekapcsolása Ransanus (akár szándékos, akár véletlen) műve, de mindez nem változtat azon, hogy Ilona anyja ettől függetlenül is lehetett görög származású, sőt még a Komnénosok rokona is.

Béla és Ilona házassága

Ilona császári rokonsága a Bélával való házasságát is új megvilágításba helyezheti. Történetírásunk jobbára a magyar-szerb szövetség jelének tartja a dinasztikus frigyét, amely elsősorban Bizánc-ellenes érdekeltséget és a fellázadt Uros és II. István közös érdekeit juttatta kifejezésre.¹⁰³ Az a feltevés viszont, amely szerint a házasság éppen a császári házzal való szorosabb kapcsolat kiépítését lett volna hivatva biztosítani, megérdemli a figyelmet. A kérdést, miszerint II. István

103 Makk, 2000. 57. p.

döntését mennyiben motiválhatta Ilona anyjának Komnénos-rokonsága, ezidáig egyedül Kerbl vetette fel, igaz, ő más szempontból vizsgálta a témát. Kerbl ugyanis a konstantinápolyi udvar művének tekintette a frigyet,¹⁰⁴ míg vele szemben Makk Ferenc II. István szerepét hangsúlyozta. Úgy gondoljuk, hogy Makk érvelése egyértelművé teszi, valóban a magyar király kezdeményezte a szerb házasságot és nem II. Ioannés kívánta a birodalom befolyását ezáltal növelni Magyarországon.¹⁰⁵ Ennek igazolásához vissza kell kanyarodnunk a Béla és Ilona házassága előtti időszakra.

Az 1120-as évekre a magyar király és a bizánci császár között nagymértékben megnőtt a feszültség, amely több okra vezethető vissza. Dalmácia birtoklása, a Velencével való háborúskodás, II. Ioannés magyar kereskedőket hátrányosan érintő intézkedései, valamint az 1125–26 táján újabb puccskísérlet végrehajtó Álmos herceg konstantinápolyi befogadása messzemenően sértették a magyar király érdekeit. A Bizáncba menekült Álmost a császár befogadta,¹⁰⁶ a megvakított herceg bizánci földön is hunyt el 1127 körül.¹⁰⁷ A magyar-szerb kapcsolatok is ekkor élénkültek fel először a két állam történelmében, amelyre bizonyíték a későbbi háborúban való katonai szövetség 1127 és 1128 között.¹⁰⁸ A szerb területek, bár a birodalom részét képezték, a valóságban sokkal inkább autonóm területnek számítottak. Zsupánjaik gyakorlatilag önálló külpolitikát folytattak.¹⁰⁹ A szeparatista törekvések támogatása pedig éppen kapóra jött II. István számára.

A magyar-bizánci háború 1127 nyarán, egy magyar támadást követően vette kezdetét, majd a rá következő évben a császár vezetett hadjáratot Magyarország ellen és Haram mellett szétverte a magyar seregeket, sőt magát a várat is elfoglalta.¹¹⁰ 1129 elején István immár cseh és szerb segédcsoportokkal karöltve tört be a

---

104 Kerbl, 1979. 72. p.

105 Makk Ferenc: *The Árpáds and the Comneni*. Bp., 1989. (a továbbiakban: *Makk*, 1989.) 29. p.

106 Álmos tehát ezért jött a császárhoz, aki szívesen látta és vendéglátóként fogadta e férfit... — *Moravcsik Gyula*: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Bp., 1984. (a továbbiakban: *ÁMTB*) 195. p.

107 *Marczali Henrik*: *Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301)*. A magyar nemzet története II. Bp., 1896. (a továbbiakban: *Marczali*, 1896.) 262. p.

108 *Gál Judit*: IV. Béla és I. Uroš szerb uralkodó kapcsolata. In: *Századok*, 147. (2013) 471–499. p., 472. p.

109 *Stephenson, Paul*: *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*. Cambridge, 2004. 155. p.

110 Miután a császár ezeket sikeresen elvégezte, és a Chramon erődöt is első támadásra bevette, tüstént ismét a rómaiak földjére kelt át. — *ÁMTB* 197. p.

Balkán-félszigeten a birodalom területére. Erre az időszakra teszi Makk az Ilona és Béla herceg közötti házasságkötést (1128–29 fordulója).¹¹¹ A háború azonban 1129 októberében békekötéssel ért véget, amely egyben a magyar-szerb koalíció végét is jelentette. Mivel a magyar–bizánci háborút lezáró béke pontjait nem ismerjük, ezért nehezen tartható az az álláspont, miszerint II. Ioannés a béke egyik feltételeként azt kérte volna II. Istvántól, hogy Bélát, illetve ezáltal rokonát, Ilonát tegye meg örökösévé.¹¹² Kerbl ezen feltevését nem tartom elfogadhatónak, hiszen forrással nem alátámasztható, ráadásul a későbbiekben sem történik erre utalás, sőt a II. István uralkodásának végéről szóló krónikarésznek is ellentmondani látszik. A király nem véletlenül unokatestvérével házásította össze szerb szövetségésének lányát. Érdekes módon azonban Béla kiházatisásáig krónikáink nem számolnak be arról, hogy II. István és Uros bármiféle kapcsolatban álltak volna egymással.¹¹³

Fontos leszögeznünk, hogy a házasság időpontjával kapcsolatban sem rendelkezünk konszenzussal. A Kerbl által javasolt 1126-os esztendőt¹¹⁴ túl korainak vélem, hiszen Béla 1126–28 között Pécsváradon bujkált a „király dühe miatt.”¹¹⁵ Kérdéses persze, hogy a frigy megkötésében mennyire játszott szerepet Uros és István szövetsége. A két fél ugyanis már 1127 óta szövetségben állt egymással, így az együttműködés megerősítéséhez egy legkorábban 1128-ra, legkésőbb pedig 1129-re helyezett esküvő érdemben nem tudott hozzájárulni, különösen mivel 1129 októberében már békekötésre került sor.

Krónikáink közlése szerint István 1128 táján értesült arról, hogy megvakított unokafivéré a pécsváradon monostorban bújtatják Pál püspök és Otmár ispán tudtával.¹¹⁶ 1127-ben még Saul, a király unokaöccse volt a kiszemelt trónörökös,¹¹⁷ Béla személye, illetve kiházatisása így kérdéseket vet fel. Amennyiben Saul¹¹⁸

---

111 Makk, 1996. 172. p.

112 Kerbl, 1979. 69. p.

113 Makk, 1989. 27. p.

114 Kerbl, 1979. 70. p. Kerbl állítása szerint Uros 1126-ban biztosan megfordult Konstantinápolyban, ahol a császár közbenjárására hozzá adta lányát az ott tartózkodó Béla herceghez.

115 Kristó–Makk, 1988. 171. p.

116 Quem cum rex veraciter scivisset vivere a Paulo episcopo et Othmaro comite, quorum conscientia retentus erat, 'gavisus est gaudio magno', quia absque dubio sciebat se heredem non habere. — SRH I. 443. p.

117 Makk, 1996. 173. p.

118 Saul Kálmán király lányának, Zsófiának volt a fia. Vajay szerint az apa Saul bihari ispán, aki a Hont-Pázmány nemzetség Forgách-ágához tartozott. L. Vajay, 2006. 34. p.

volt a trón várományosa 1127-ben, sőt feltehetően haláláig, amely egyes vélekedések szerint 1131-ben történt,¹¹⁹ akkor II. István miért Bélát házásította össze Ilonával, és nem őt? A kérdés megválaszolhatatlan marad,¹²⁰ de tény, hogy a bizánci–magyar háború végén, 1129 őszén Ilona már Béla nejeként várandós lehetett a későbbi II. Gézával. A krónika közlése szerint a már betegeskedő II. István Géza születésének „hallatán nagyon megörült.”¹²¹ A krónika megjegyzése szerint Géza nem sokkal szülei házassága után született, tehát ha szó szerint vesszük az ott leírtakat, akkor Béla és Ilona házasságát 1129-re kell tennünk.¹²² A magunk részéről ezt inkább elfogadhatónak tartjuk, mint Pauler álláspontját, aki az esküvőt a magyar–bizánci békekötést követő évre, 1130 elejére datálta különösebb magyarázat nélkül,¹²³ valószínűleg Géza születésének idejét helyezve az év végére.¹²⁴ Abban az esetben, ha II. István a béke fenntartásán munkálkodott volna, kérdéses, mennyire ragaszkodik éppen volt szövetségese lányához. Ugyanakkor Ilona Komnénosokkal való rokonsága esetleg magyarázattal szolgálhatna a frigy 1130 elején történő megejtésére. Mivel II. István szándékait, illetve az esküvő pontos dátumát sem ismerjük, ezért igen gyenge lábakon állna az a feltevés, mely szerint Ilona és Béla házasságát éppen a császárral való rokonság motiválta. De vajon vezethette-e II. Istvánt más szándék Ilona kiszemelésében, mint a szerb–magyar szövetség megerősítése? Az biztos, hogy ha Uros neje rokonságban állt a császárral, ez a tény nem számíthatott utolsó szempontnak a vak unokafivér arájának kiválasztásakor. Ha a frigyét nem is feltétlenül a Komnénos-rokonság tette olyan vonzóvá, mint inkább a szövetség erősítése, ez is fontos szerepet játszhatott, és befolyásolhatta István döntését. Ahhoz ugyanis kétség sem férhet, hogy a házasság értelmi szerzője maga a magyar uralkodó volt.¹²⁵

---

119 *Kristó Gyula: Magyarország története 895–1301.* Bp., 2007. (a továbbiakban: *Kristó*, 2007.) 164–165. p.

120 *Makk*, 2000. 60. p. Makk szerint a házasság az Álmos-pártnal való kibékülés jegyében született, II. István pedig ezáltal kívánta saját, illetve a trónörökös Saul helyzetét biztosítani.

121 SRH I. 441. p.

122 *Erdélyi László: Az aradi „véres” országgyűlés és Dobozi halála helyének megállapítására vonatkozó szakvélemények.* In: *Századok*, 46. (1912) 777–779. p., 777. p.

123 *Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I.* Bp. 1899. (a továbbiakban: *Pauler*, 1899.) 238. p.

124 *Que non post multos dies procreavit* Geycham. — SRH I. 441. p. A XIV. századi krónikakompozíció szerint a házasság megkötése után viszonylag gyorsan megszületett Géza herceg.

125 *Marczali*, 1896. 266. p.

Bár a frigy megkötésekor még dúlt a háború Bizánc és Magyarország között, a házasság nem jelentett II. Ioannés számára sem további provokációt, hiszen — amennyiben hitelt érdemlő Ransanus megállapítása — egy rokona lett így Magyarország egyik trón várományosának a neje. Az Ilonával való házasság azonban más szempontból is érdekes: II. Béla uralkodása alatt nem volt feszült a viszony a déli szomszédal. Igaz, a király 1135-ben felvette a Ráma királya címet,¹²⁶ ami azt jelentette, hogy felesége révén érdekelt volt a Balkán ügyeit illetően, de fegyveresen soha nem kellett fellépnie. Ez még akkor is igaz volt, amikor II. Ioannés befogadta udvarába Kálmán király állítólagos fiát, Borisz herceget, majd ott egy szintén távoli rokonával összeházásította őt,¹²⁷ így alakítva ki vele is rokonságot. Konstantinápoly azonban a normannok illetve a keleti problémák miatt sem¹²⁸ támogatta Boriszt Béla ellenében, így annak be kellett érnie a császártól kapott címzetes királyi méltósággal.¹²⁹ Bizánc nem használta fel Boriszt, hogy északi szomszédját gyengítse. II. Ioannés eme lépését kimért politikai érzelke, illetve Álmos herceg befogadása mellett nagyban befolyásolhatta az, hogy II. Béla felesége, Ilona révén a rokonságához tartoz(hat)ott, éppen ezért számára érdektelen volt, egy ellene irányuló katonai akció megindítása. Ebben a kérdésben egyetértek Kerbl megállapításával,¹³⁰ ugyanakkor fontos leszögezni, hogy mindez csupán feltevés. A két ország közötti békés viszony ékes bizonyítéka, hogy a király 1137-ben hazahozatta Bizáncból¹³¹ az ott elhunyt apja, Álmos herceg földi maradványait és Székesfehérvárott eltemettette.¹³²

Elmondható tehát, hogy bár Béla és Ilona házasságát szemmel láthatólag a II. István és Uros között létrejött szövetség motiválta, ennek ellenére igen kései időpontban került arra sor. Nehezen megválaszolható, hogy ez mennyiben köszönhető Béla herceg pécsváradi bujkálásának és kései előkerülésének. Némileg bizonytalannak érzem azt a megállapítást, miszerint Béla és Ilona egybekelését

---

126 *Uo.* 1896. 271. p.

127 *Kerbl*, 1979. 84. p. Borisz nejeként Kerbl Anna Dukainát nevezi meg, aki rokonságban állt II. Ioannés anyjával, Eiréné Dukainával.

128 *Makk*, 2000. 67. p.

129 *Kerbl*, 1979. 86. p.

130 *Uo.* 69. p. Kerbl szerint II. Ioannés már azzal elérte célját, hogy egy rokona került Béla herceg mellé feleségnek, ezáltal biztosítva a birodalom befolyását Magyarországon.

131 *Almus ... in partibus Graeciae exulando vitam finivit ... rex Bela filius suus ... in regnum suum illud asportavit.* — *Gombos Ferenc Albin: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae.* I–IV. Bp., 1937–1938. I. 443. p.

132 *Makk*, 1996. 180. p.

csupán a szerb-magyar szövetség létrejötte motiválta volna. Legkésőbb 1129-re ez már nem lehet magyarázat. Béla előkerülése lépésre kényszerítette Istvánt is, aki, mivel örököse nem volt, úgy döntött, hogy unokatestvérét teszi meg utódjává és egy dinasztikus frigy révén biztosítja az Árpádok vérvonalát.¹³³ Ezen szándékában nem is csalódott, hiszen 1130-ban már megszületett Géza herceg. Tény, hogy István a házassággal egyszerre két sikert is elkönnyvelhetett. Egyrészt lekötelezettjévé tette Urost (igaz az 1129 októberében Bizánccal kötött béke ezt elég gyorsan felülírta), másrészt a szerb zsupán görög neje révén unokafivére közvetlen Komnénos-rokonságba kerülhetett. Tény, hogy II. István a szerbeket leszámítva gyakorlatilag összes szomszédjával feszült viszonyban volt. Ez pedig a legkevésbé sem segítette elő egy rangos házasság létrejöttét.

Fehérvári koronázásakor, 1131. április 21-én¹³⁴ II. Béla így kedvező külpolitikai helyzetben lépett az apja által annyira vágyott trónra, legalábbis Bizánc irányából mindenképpen. Neje, amennyiben hihetünk Ransanusnak, a bizánci császár rokona (de legalábbis görög származású), míg apja unokatestvére, Piroskaeiréné¹³⁵ az éppen regnáló II. Ioannés mellett Bizánc császárnéja volt.

Összegzés

Ransanusnak Ilonáról szóló megállapítása azt mutatja, hogy a humanista szerző tudatosan építette elbeszélésébe a királyné görög származását. Nem tudjuk ugyan, hogy milyen forrásból dolgozott, de nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy Árpád-kori eredetű információt használt fel munkájában, eltérve ezáltal a többi krónikától, sőt a humanista Bonfinitől is. Amennyiben Uros, a későbbi szerb nagyzsupán valóban görög nőt vett el, aki valamilyen úton-módon a császár rokona volt, akkor arra azon időben kerülhetett sor, amikor Alexios túszaként Konstantinápolyban tartózkodott. A basileus célja a dinasztikus friggyel a lázadó szerb területek pacifikálása lehetett. Elvileg nem zárható ki, hogy Uros többször nősült, és esetleg második felesége volt egy görög hercegnő, akitől Ilona származott. Ezt a feltételezést azonban forrással nem lehet bizonyítani. Nem könnyíti meg

---

133 Statimque misit nuncios in Serviam et filiam Uros comitis magni in legitimum uxorem traduxerunt. — SRH I. 441. p.

134 *Pauler*, 1899. 239. p.

135 Cinnamus, Ioannes: *Epitome rerum ab Ioanne et Alexios Comnenis gestarum*. In: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Ed. August Meineke. Bonn, 1836. I. 4. 9–10. p.

helyzetünket az sem, hogy a XII. század elejéről a szerb uralkodók genealógiája nem tisztázott. Szerencsére a Komnénosok családfája a történettudomány számára sokkal ismertebb, bár minél távolabb áll egy-egy személy rokonsági fokát tekintve a császári családtól, annál jobban ritkulnak a róla rendelkezésre álló információink is.

A szerb hercegnő és Béla házasságára 1129-ben került sor, mégpedig az októberi magyar–bizánci békekötés előtt. II. István a Pécsváradról előkerült Béla herceg szerb házasságával az Urossal kötött szövetséget próbálhatta megmenteni. Az a kérdés, hogy a házasság megkötésében mennyire játszott szerepet Ilona görög származása, elgondolkodtató. A királyné görög származása ugyanis befolyásolhatta, hogy a Magyar Királyság és Bizánc között II. Béla uralkodása idején nem volt komolyabb konfliktus, sőt 1129-et követően a két fél viszonya normalizálódott. Nem beszélhetünk tehát arról, hogy a frigy csupán Bizánc hatalmi machinációjának lett volna az eredménye.

Az Ilona és Béla házasságával létesült újabb Komnénos–Árpád-házi rokonságnak azonban semmilyen utóhatásáról nem beszélhetünk, hiszen Pirooska-Eiréné révén közvetlenebb volt a rokoni kapcsolat. Ilona csak félig számított görögnek, részben ezzel is magyarázható, hogy az egyébként jól informált bizánci történétírók nem foglalkoznak sem vele, sem származásával. De hasonló véleményen van a hazai krónikáshagyomány is: Ilona apja Uros, Szerbia nagyzsupánja, a királyné anyjáról azonban említés sincs. A XII. század feszült bizánci–magyar kapcsolataiban az Árpádok számára a Komnénosokkal való rokonság inkább jelentette a basileusnak való alávetettséget, semmint rangot. Bő hat-hét évtized leforgása alatt alapvetően változott meg a helyzet. Mást jelentett I. Gézának és egészen mást II. Gézának az, hogy rokonságban, kapcsolatban áll-e a császári dinasztiával vagy sem. (Ez még abban az esetben is igaz, ha I. Géza „csupán” egy bizánci arisztokrata lányát vehette el.) Egy ilyen rokonság a XI. században elismerést, míg a Komnénosok idején az alávetésre való törekvést jelentette. Nem véletlen, hogy XII. századi királyaink közül — IV. István ellenkirályt kivéve — egyik sem vett maga mellé bizánci hercegnőt.

A vizsgálat alá vett kérdés alaposabb körüljárását jelentősen nehezítette, hogy mindössze egyetlen forrás áll rendelkezésünkre a tárgy vonatkozásában, így tényyszerű és a történeti valóságnak megfelelő kijelentést nehéz tenni. A szerb, de még a bizánci források sincsenek a segítségünkre, az egyetlen korabeli (XII. század végi) tudósítónk, a Hilandari Évkönyv beszámolója a származás kérdésében használhatatlan, ráadásul hitelét nagyban rombolja, hogy csak újkori átiratban ismerjük. Annak az eldöntése tehát, hogy Ilona királyné, és így utódai rokonságban álltak-e a Komnénosokkal, jelenlegi ismereteink szerint nem bizonyítható, bár

nem is cáfolható. Ilona anyja akár görög hercegnő is lehetett, aki valami módon a Komnénosok rokonságához tartozott. Az, hogy az a személy, akire Ransanus — akár szándékosan akár merő véletlenül — rámutatott, Anna Diogenissa lenne, már nem ennyire egyértelmű. Anna történetiségével kapcsolatban ugyanis több probléma is felvethető: forrásokban sehol nem találhatjuk sem a nevét, sem az említését az *Europäische Stammtafeln* vonatkozó részeit leszámítva. Ezáltal pedig személyének léte is kérdésessé válik.

Ransanus tehát nem csupán az István- és Margit-legenda esetében használhatott más forrást, mint azt ez idáig történetírásunk feltételezte. Talán ennek bizonyítékként értékelhető az Ilona királyné anyjáról közölt bizánci származás is, amely több kritikus pontra is rámutat: egyrészt egy genealógiai anomáliára, másrészt viszont egy késő középkori forrás korai történelemre vonatkozó híradásának ellentmondására, vagy éppenséggel kiegészítésére. Mindezeket túl pedig arra, hogy az Árpád-ház dinasztikus kapcsolatainak kutatása még ma sem tekinthető teljesen befejezettnek.